

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

Славея Димитрова Димитрова

**ИДЕНТИЧНОСТ И ДРУГОСТ В КОНТЕКСТА НА ЧЕШКАТА
ЛИТЕРАТУРА ОТ ПЕРИОДА НА РАННОТО ВЪЗРАЖДАНЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“

Научна специалност:

Литература на народите

на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия

(чешка литература)

Шифър: 05.04.06

Научен ръководител:

проф. дфн Иван Павлов

София, 2012

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на Катедрата по славянски литература на СУ „Св. Климент Охридски” на 26. 10. 2011 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, от които втора и трета са разделени на подглави, заключение, съдържание и библиография. Общият обем на изследването е 375 стандартни страници. Библиографията съдържа 190 заглавия.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 08. 03. 2012 г. от 14.00 часа в Нова конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски”, София, бул. „Цар Освободител” 15.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод	3
I. ЧЕШКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ – ТЕРМИНОЛОГИЯ И ПЕРИОДИЗАЦИЯ	10
II. ХАРАКТЕР И СПЕЦИФИКИ НА БАРОКОВИЯ ПАТРИОТИЗЪМ	18
1. Родната земя и историята. Риторика, цели и аргументи	18
2. Представи за държавността	27
3. Езикът на/през барока	33
4. Вяра и патриотизъм	40
III. ХАРАКТЕР И СПЕЦИФИКИ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПАТРИОТИЗЪМ	45
1. Възгледи за народа. Между разума и емоциите	
1.1. Систематизиране на бароковите нагласи	47
1.2. Модифициране на представите	53
1.3. Познание и патос	66
1.4. Граници на науката и патриотизма	76
2. Смисълът на историята през Възраждането	101
2.1. „Въобразената” история	102
2.2. Проекции на миналото върху настоящето	108
2.3. Променената рецепция	124
2.4. Изживяване на традицията	135
2.5. История, родина и съдба	139
3. Езикът като възрожденски сюжет	153
3.1. Езикови идентификации	154
3.2. Патосът на защитите и възхвалите на чешкия език	162
3.3. Смисъл и значение на научния аргумент	171
3.4. Програмата на Възраждането – между емоциите и познанието	176
4. Идеята за славянската взаимност като синтез на Възраждането	209
4.1. Славянската идея – между интуицията и интелекта	210
4.2. Славянската взаимност и идеологията на Възраждането	219
Заключение	246
Библиография	251

Обект на настоящото изследване е литературата на Чешкото възраждане в неговия ранен етап – от 70-те години на XVIII век до 30-те години на XIX век. В течение на работата върху конкретната проблематика се наложи убеждението, че Възраждането често е тълкувано еднозначно, а възрожденският проект е разглеждан като цялостен, завършен. Изследването подлага на съмнение тази рецепция и се насочва към анализа на „скрита” противоречивост на периода. Подобен подход неизбежно опира в риска от практическата невъзможност да се обхване многообразието на проблемите, което е и едно от обясненията за редуцирането на изследваната проблематика.

Изложението на дисертацията е разпределено в три части, от които втора и трета част са вътрешно разделени на глави. В първата част са разгледани терминологичните варианти и периодизацията на Чешкото възраждане и са уточнени темпоралните граници на изследването. Във втората част вниманието е насочено към бароковия патриотизъм, основания за което са открити както в колебанията по отношение на долната граница на Възраждането, така и във факта, че бароковата среда в много отношения създава подходящи условия за зараждането и осъществяването на възрожденския проект. Същинската, трета част на дисертацията е съсредоточена върху периода на Ранното възраждане, където е проследено конструирането на представите за народ, история, език и славянска взаимност. При вътрешното деление на главите определяща е хронологията.

В *увода* на дисертационния труд са очертани неговите параметри. В случая предимство е дадено на анализа на конкретния текстови материал, а не на значителния корпус теоретични изследвания, съсредоточени върху проблемите на идентичността и национализма. Въпреки че предпочитанията са насочени към самата възрожденска книжнина, интерпретацията е съобразена с изводите на Антъни Смит, Бенедикт Андерсън, Ърнест Гелнър и Мирослав Хрох. Дисертацията разглежда

нацията като структурирана социална група, притежаваща обща култура (език, обичаи, колективни митове); обща територия; обща история и традиция; общ икономически живот и общи юридически и политически права и задължения. Изходено е от убеждението, че терминът *нация* е лесно приложим към Късното възраждане, докато при барока и Ранното възраждане по-адекватен е терминът *народ*. По отношение на национализма тук е дадено предимство на значително по-безболезнения термин *патриотизъм*, въпреки че в някои случаи през Възраждането, а дори и в периода на барока, употребата на термина *преднационализъм* и дори *национализъм* изглежда уместна.

Като една от основните задачи на дисертацията се откроява усилието да приведе по-слабо проучен материал към утвърдени тези. Подобен подход предполага насочване на вниманието не само към канонични автори и текстове, но и към такива, които сравнително рядко попадат в изследователското поле. Крайната цел на изследването се обобщава в доказването на Чешкото възраждане като противоречиво, но пък за сметка на това крайно в нагласите и оценките.

Първата част на дисертационния труд, **„Чешкото възраждане – терминология и периодизация”** се съсредоточава върху уточняването на използвания терминологичен апарат и стига до извода, че в чешка среда първоначално се говори за „ново раждане”, „пробуждане”, „възкресяване” и едва по-късно се приема терминът *Възраждане*. По аналогичен начин чешките възрожденци са определяни като „будители” и „възкресители”. Стремешът към възродяване се превръща в доминанта на целия период. Изследването изхожда от тезата, че предприетите от чешките възрожденци начинания са относително ясно дефинирани и прицелени, а резултатите, които постигат – добре проучени, но приема, че и до днес остава недостатъчно изяснен въпросът какво импулсира това пробуждане, по какъв начин се поражда идеята за преосмисляне на националната култура –

проблем, който занимава още самите възрожденци (конкр. Й. Юнгман), а след това и Т. Г. Масарик и Й. Кайзъл.

В дисертацията освен вътрешното деление на етапи на Възраждането на Юнгман, Масарик и Кайзъл са проследени и позициите на Яр. Вълчек, Й. Хануш, Я. Якубец, А. Новак и Ф. Водичка. Периодизацията на Водичка се приема за меродавна и от съвременните изследователи на Възраждането като Вл. Мацура, Ал. Стих и Яр. Яначкова. От нея като цяло се ръководи и руското и българското литературознание.

Настоящото изследване полага като долна граница на Чешкото възраждане 70-те години на XVIII век. По-проблематична се оказва крайната дата на периода. Литературно-историческите анализи като цяло отчитат началото на 30-те години на XIX век като гранични вътре в самия възрожденски период. В дисертацията те са приети и за крайна дата на Ранното възраждане. Всички тези мъглявини на практика потвърждават факта, че литературният процес много трудно се вмести в конкретна историческа рамка и че подобно вместиране не би следвало да бъде безусловно.

Втората част на дисертационния труд, *„Характер и специфики на бароковия патриотизъм”*, разглежда специфичния бароков контекст, който предпоставя атмосферата, концепциите, дебатите и програмата на Чешкото възраждане. Проследен е травматизмът, с който се изживява поражението при Била хора през 1620 г., както и взаимното дефиниране на понятията *народ* и *език*, към които напълно в унисон с бароковата естетика се добавя религиозната мисъл, за да се наложи в крайна сметка един специфичен силно християнизиран патриотизъм.

Първата глава в тази част, *„Родната земя и историята. Риторика, цели и аргументи”*, е съсредоточена върху анализа на множеството аргументи, чиито основен патос е свързан с доказването на конкретните територии като изконно чешки. В тази посока са разгледани текстовете на протестантите емигранти Павел Странски от Запска Странка (1583-1657) и

Ян Амос Коменски (1592-1670), на католиците Томаш Пешина от Чехород (1629-1680), Франтишек Ян Бецковски (1658-1725) и Бохуслав Балбин (1621-1688) и на отразяващия характерните за градската среда нагласи Вацлав Витек (първа половина на XVIII век), които осмислят родната земя като свръхценност, изхранваща не само чехите, но и чужденците. Този възглед впоследствие безусловно ще се приеме и от възрожденците, за които чехът е единственият пълноправен владетел на чешките земи, докато немците са само гости и съответно не могат да претендират за каквито и да било политически права. Дисертацията стига до извода, че в средата на XVII век очевидно все още не се допуска възможността езикът да прекрачи териториалната граница, а народностната принадлежност да се дефинира от езиковата такава.

Текстовете на барока пораждат и въпроса за коректността на употребата на термина *патриотизъм* през XVII и XVIII век. Автори като Пешина, Бецковски и Витек очевидно поставят знак на равенство между понятията „патриот“, „земляк“ и „съотечественик“. При Бецковски дори се поражда усещането, че представата за патриота се появява като следствие на тази за чужденеца; патриотът е естественият противник на чужденеца. Едва през втората половина на XVIII век към обективната дефиниция за патриотизма се наслагва субективният, емоционалният ангажимент. Като цяло обаче бароковата представа за родината е тясно свързана с рода, а бароковият патриотизъм не предполага съзнание за емоционална и рационална обвързаност с по-голяма и етнически различна група от хора.

От средата на XVII век започва и постепенното акумулиране на онази интелектуална енергия, която в края на XVIII век ще се превърне в основен двигател на възрожденската мисъл. Ключов в тази посока се оказва трактатът на Коменски „Щастието на народа“ (*Šťěstí národa*, 1659), където авторът интуитивно очертава опорните точки на националната идентичност – материални, социални, политически, икономически и

културни. Трактатът в много висока степен съвместява религиозния и научния елемент. Коменски възприема народа като социално организирана група от хора, споделящи едни и същи представи и емоции. Точно тук се корени неподозираният от самия автор принос към концепции и светоусещането на следващото поколение – това на възрожденците.

Що се отнася до бароковата историография от втората половина на XVII век (конкретно Б. Балбин и Т. Пешина) представата за родината изтласква на заден план тази за народа. Интересът към историята тук е провокиран от амбицията славното минало да се проектира върху настоящето и бъдещето. В този смисъл патриотизмът се заявява като дълбоко морален. Въпреки това обаче авторите не успява да избегнат крайната, граничеща с омраза, нетърпимост към немците по чешките земи. Балбин дори извежда своя теория, според която законовата, езиковата и менталитетната асимилация парализира и претопява изцяло другостта. Страхът от другия и съпротивата срещу различността, съвместени с подчертаването на собствените предимства, са сред основните знаци на бароковия преднационализъм.

Втора глава, „*Представи за държавността*“, коментира както наследството на старата чешка литература, така и все по-интензивно навлизащата представа за държавата като резултат на колективно усилие. В главата са анализирани главно текстове на Коменски и Балбин, които първи приемат народа като обединение на различни индивиди, имащи общи права и общи цели; тук водеща е не отделната личност, а цялото, което при това е политически и международно признато като държава.

Като най-типичен пример за бароков преднационализъм са разгледани текстовете на Балбин, тъй като авторът няма за цел само да защити езика, а показва амбицията чрез езика да съхрани чешкия народ и държава. При него вече би могло да се говори за раждане на патриотизъм от нов тип – едновременно емоционално ангажиран и осъзнат рационално. Авторът поставя знак на равенство между език, народ и държава и в този

смисъл логично вижда заплахата за едното и като заплаха за останалите две. Оттук изхожда и моралната отговорност на чехите. Моралът и патриотизмът през барока се възприемат като неразривно свързани, а езикът и нравите се открояват като най-съществени диференциращи признаци на народа. В този смисъл бароковият патриотизъм е колкото езиков, толкова и политически.

Трета глава, „*Езикът на/през барока*”, извежда характерното за барока разбиране за езика като мъдро божие дело, но и като средство за възпитаване на разума и за преклонение пред божията мъдрост. И тъй като на този етап се поставя знак на равенство между народ и език, то закономерно и народите се осмислят като резултат на божията промисъл. Оттук логично се налага изводът, че всички народи и езици са равноправни. Що се отнася до мястото, което заема всеки език и народ, то също е неоспоримо, тъй като е определено от Бога. Подобна християнска аргументация се оказва особено привлекателна за всеки „малък” народ, който радушно търси и открива реални и трансцендентални доказателства за собственото си съществуване. Вярващите католици на XVII век убедено твърдят, че Господ и до днес обича творението си – чешкия език и че се грижи за запазването му. Като доказателство за тази свръхземна благосклонност те приемат дарените от самия Господ светци-пазители на чешките земи.

За начина, по който бароковият патриотизъм оценностява езика, за мястото, което му отрежда, като особено показателно е разгледано творчеството на юриста Вацлав Ян Роса (1630/1-1689) и на католиците Бохуслав Балбин и Франтишек Ян Бецковски, при които патриотичният идеал е тясно свързан с религиозната символика. Твърдението, че Господ полага *специални* грижи за чешкия език, в дисертацията е осмислено като противоречащо на тезата, че самият Господ сътворява езиците като равноправни. През XVII век подобно противоречие обаче се оказва напълно допустимо, тъй като божията загриженост въздига чешкия език и

народ над останалите. Подчертаването на собственото слово и народ като надредни е разгледано като един от типичните знаци на патриотизма, а по-късно и на национализма.

Последното обяснява и характерния за защитите и възхвалите на родния език на Роса, Балбин, Бецковски и Витек психологизиращ подход. При тях езикът придобива редица характеристики, които ще се превърнат в неизчерпаем извор за възрожденците. Патосът тук е насочен към доказването на чешкия език като равноправен на признатите за културни езици латински и старогръцки. Бароковият автор оценностява езика както в битов, така и в екзистенциален план; смъртта на езика означава смърт на народа. Затова защитата на народа и държавата формално се променя в защита на езика, а на аргументите, свързани с немската сила, се противопоставя обединеният славянски свят. По отношение на барока се налага изводът, че няма никакво значение доколко доказателствата имат основания в историята. Тук важна е вярата в тяхната достоверност.

Четвърта глава, „*Вяра и патриотизъм*”, се насочва към въпроса за религиозните убеждения на авторите и стига до извода, че във възгледите и на чешките католици, и на емигрантите се откриват както редица разлики, така и сходства. От една страна религиозният елемент и сред авторите в Чехия, и сред емигрантите е водещ, от друга страна в емиграция вече се мисли в категории от типа *национална църква*, която обединява разпръснатите из Европа емигранти. Усещането за колективна свързаност с чешката история и държавност се засилва успоредно на пространствената и времева отдалеченост от родината. Като краен резултат заради преследванията и страданията си чешкият народ все по-често започва да се осмисля като Божия невеста, като творение Божие и дори като дете Божие; емиграцията се разглежда като ядро на нацията и дори се припокрива с представата за нация. Подобен подход се наблюдава и сред католиците, които по същия начин си „присвояват” правото да представляват целия народ. Основанието тук се корени в представата, че истински е само онзи

народ, чиято вяра е истинска, правилна и единствена. Въпреки разликата в детайлите обаче, основанията и на католиците, и на протестантите са в същината си сходни. Най-съществената разлика между тях всъщност се мотивира от самото емигрантство – отдалечеността и носталгията постепенно изместват конкретните характеристики на родното и му придават предимно духовни, абстрактни, а с течение на времето и все по-мъгляви метафизични измерения. Като показателни за симбиозата между вяра и патриотизъм в дисертацията са открити текстовете на Коменски, Пешина, Балбин, Бецковски и Витек. Всички те застъпват идеята, че народите се появяват в резултат на божията промисъл, че християнството обединява различните славянски народи и държави и че самият Бог, Дева Мария и патроните на чешката земя пазят народа и родината. Всъщност през барока може би точно християнският морал се оказва онзи коректив, който не допуска израждането на патриотичните идеали. Дълбоката религиозност прониква в патриотичните чувства, реторика, начинания дотолкова, че като крайна цел на патриотизма се посочва отвъдното, защото там е истинската родина на всички.

Третата част на дисертационния труд, *„Характер и специфики на възрожденския патриотизъм“*, е разделена на четири глави, съсредоточени съответно върху представата за народа, историята, езика и славянската идея.

Първа глава, *„Възгледи за народа. Между разума и емоциите“*, очертава сложността на понятието в чешка възрожденска среда. Дисертацията се придържа към тезата, че липсващата чешка държавност на този етап се компенсира от високата патетика и патриотизма. При анализирането на националните емоции като особено благодатни се открояват изследванията на А. Смит, Б. Андерсън, Ъ. Гелнър и Вл. Мацура, докато М. Хрох се насочва към обобщаването на рационално-прагматичния полюс. Разбира се, през Възраждането в неговия ранен етап все още не би могло да се говори за съзнателни въздействия, а по-скоро за

интуитивни идентификации, свързани главно с темата за кръвта, територията и езика. Програмата на Чешкото възраждане започва постепенно да кристализира едва в началото на XIX век, когато в чешка среда навлизат идеите на Просвещението. Същевременно, както уточнява Дж. Израел, твърде бързо демократизмът на Просвещението е подложен на съмнение.

В подглавата „Систематизиране на бароковите нагласи” се изхожда от убеждението, че едва през 70-те год. на XVIII век народът, а оттук и патриотизмът, се пре моделират съобразно икономическата и социалната структура на общността, като същевременно започват да се наслаждат емоционални и ирационални елементи. В тази посока се открояват най-малко две водещи позиции: от една страна автори като Микулаш Адаукт Войт (1733-1787) и Франтишек Мартин Пелцъл (1734-1801) се надяват, че чешката аристокрация ще се обвърже по-тясно с възрожденския проект; от друга страна все по-настойчиво зазвучават гласовете, насочващи вниманието към обикновените хора (Франтишек Ян Вавак, 1741-1816), които поради многобройността и консерватизма си са в състояние да изнесат тежестта на патриотичните начинания.

През 70-те години на XVIII век народът все още не се осмисля като културно и езиково обособена социална структура, а се разглежда по-скоро през призмата на териториалните идентификатори. Това обяснява и терминологичните колебания при автори като Войт, Пелцъл и Гелазиус Добнер (1719-1790). Понятието *народ* те разбират формално – като население на определен политически и държавно ограничен регион. Все пак териториалната обособеност на народа, макар и спорадично, се смесва с културната идентичност. Пренебрегването на териториалния и политическия фактор се отразява в пълна степен върху представата за *роден* и *истински* чех и *роден, майчин* език. Концепцията за първородността, изконността, автохтонността и последващите от тях права доказва тезата, че на този етап възрожденският патриотизъм третира

националната принадлежност като пряко детерминирана от раждането в определена езикова, културна и териториална среда.

Като следваща цел за възрожденските патриоти през 70-те години на XVIII век се очертава амбицията да се намали социалният и миросгледен дисонанс между малобройната аристокрация и многобройните поданици. Естествените предразсъдъци на едните спрямо другите на този етап са особено обострени и на моменти ескалират до такава степен, че се мотивират не само културно и икономически, но и биологично и дори хигиенно. Оттук се поражда и социалният ангажимент на възрожденците, чиято основна задача оттук нататък се съсредоточава в усилието да сблизат крайностите. Основанията тук са стратегически – да се спечели аристокрацията на страната на народните дела (Войт, Пелцъл). На този етап грижата за културното въздигане на народа остава твърде спорадична и се мотивира главно от състрадание.

В подглавата „*Модифициране на представите*” променящото се мислене за народа е разгледано като пряко свързано с навлизането на идеите на Просвещението във Виенския двор. Същевременно през последната четвърт на XVIII век постепенно икономическите условия започват да се оценностяват и в морален план. Преосмислянето на мястото на селянина в общността е в немалка степен предположено и от традиционно адмиративното отношение на чешките възрожденци към провинцията и селския труд. Тук все пак се налага уточнението, че през 80-те години народът все още се възприема само като обект на просветителска работа. Едва две десетилетия по-късно той ще се превърне в митичен и метафизичен идеал, в романтично идеализирана абстракция.

В зависимост от конкретната политическа обстановка се променя и честотата, с която се тиражира средновековният възглед, че йерархията е дадена от Бога и че Бог ръководи земните дела чрез кралете и аристокрацията. Под влияние на Френската революция и в Чехия все по-често и открито започва да се говори за равенство, което равенство отново

се доказва с помощта на библейския текст. Това колкото религиозно, толкова и естествено природно равноправие на практика маркира много важна промяна в представата за народа, която две десетилетия по-късно ще изкристализира дотолкова, че когато се коментира въпросът за неговото водачество, решаващи се оказват не кръвта и произходът, а личните качества. Въпреки че на този етап не би могло да се говори за оспорване на първенството на аристокрацията, все пак акцентът се измества от произхода и богатството върху възвишеността на духа и сърцето.

В текстовете от 80-те години на XVIII век оценката на аристокрацията се движи в пределно широки амплитуди – възприемана е като безспорен духовен и политически водач на народа, но и като предател и кръвен враг. На крайния негативен полюс се оказва „Защита на чешкия език...” (Obrana jazyka českého..., 1783) от Карел Игнац Там (1763-1816) и „Бохемска хроника...” (Böhmische Chronik..., 1790) от Пелцъл. Сходен е и примерът, който дава пиесата „Олдржих и Божена” (Oldřich a Vožena, 1789) от Антонин Йозеф Зима (1763-1832).

Насочването на оптиката към провинцията и към ролята и мястото на селянина в общността довежда до едно колкото логично, толкова и изненадващо свръхоценностяване на физическия труд и конкретно на земеделието, които оттук нататък се разглеждат като особено подходящи както за обикновения човек, така и за аристократа. Селският труд се превръща в обект на възхвала, придобива романтичен ореол. Успоредно на темата за незаменимостта на селяните, с течение на времето се добавя и съзнанието за многобройността им. Трайната промяна във възгледите за провинцията се фиксира от първия новочешки поетичен алманах на Вацлав Там (1765-?1816) „Стихове в мерена реч” (Básně v řeči vázané, 1785). Отвъд политическия и социален замисъл на възхвалите на провинциалния свят всъщност прозира радикално промененото отношение към обикновения човек, който започва да се осмисля като основен и най-многоброен градивен елемент на народа.

За да може обаче селянинът да изпълнява присъдената му роля, според възрожденците трябва да се възпитава и образова. Тук се корени и едно от противоречията на Възраждането. От една страна селската среда се описва като съвършена, като първообраз на щастливия живот, а селянинът – като стожер на народа и патриотизма, но от друга страна настойчиво се подчертава необходимостта от образование и възпитание, което логично подлага на съмнение достоверността на възхвалите.

По отношение на 80-те години на XVIII век се налага изводът, че представата за народа не се различава съществено от тази през предходното десетилетие. Ключовите за десетилетието фигури като Йозеф Добровски (1755-1829), Войт и Пелцъл продължават да разбират народа като етническо обединение, чиито основен знак е езикът, а не като политическо такова. За чешките просвещенци при дефинирането на понятието решаваща е не териториалната и политическата принадлежност, а биологичните, етническите, културните и религиозните връзки. Все по-интензивно започва да се коментира *духът на народа*, който е пряко свързан и мотивиран от културата, а при Войт и Пелцъл и от законите. Извеждането на закона като основен идентификатор на националния характер и поведение потвърждава тезата, че народът престава да съществува като самостоятелна политическа единица тогава, когато загуби законодателната си способност. Заедно със законите и правото, като детерминанти на даден народ Войт и Пелцъл посочват и нравите, обичаите и езика, с което на практика признават, че успоредно на обективните съществуват и субективни фактори на идентичността (като любов към родината и свободата, противопоставяне на чуждите народи и т.н.), които се оказват дори много по-важни и въздействащи. Представата за народа като емоционална (а не като държавно-правна) конструкция, е безапелационно новаторска. Тази емоционална интерпретация с течение на Възраждането постепенно ще вземе превес.

В подглавата „*Познание и патос*” акцентът е поставен върху характерния за десетилетието стремеж към обективност и моралност. В началото на 90-те год. на XVIII век „високото” моралното разбиране за задачите на аристокрацията и опитът да се стилизира като народен водач далеч не намира отзвук сред цялата аристокрация, а дори и най-либералните аристократи никога не приемат напълно и не развиват например езиковата програма на Възраждането. Копнежите на чехите на територията на Чехия всички да говорят на един език доказва, че в чешка среда вече без колебание би могло да се говори и за териториален патриотизъм, особено ясно изявен при М. В. Крамериус (1753-1808).

Политическите амбиции на чешките възрожденци на този етап, освен в езика (Крамериус, Добровски, Пелцъл), се концентрират и в чешката корона като най-авторитетен символ на чешката държавност. Чешката корона, както и гербът с изображение на лъв с две опашки (през Възраждането се смята, че символизира скритите сили на народа), са обект на особена почит и гордост. „Приветствие на чешката корона” (*Vítání české koruny*, 1791) на Пелцъл потвърждава патриотичните копнежи, свързани с възстановяването на чешката слава, държавна сила и език.

През 90-те години се променя и отношението към навлизащите от Франция либерални идеи. Френската революция все по-често и настоятелно започва да се възприема като пример за вредите и опустошенията, които нанасят бунтовете; настоятелно се подчертава и негативният ефект върху следващите поколения (Крамериус, Ян Рулик, 1744-1812). Същевременно събитията във Франция и Полша повдигат един от най-наболелите социални въпроси – този за равенството. Като резултат се модифицира и представата за народа. Все по-голяма популярност придобива мисленето за него като за етническо обединение. Път си пробива идеята за нацията като колектив (Добровски). Така ако до този момент народът се осмисля чрез количествените маркери, чрез многобройността си, то през 90-те години вече се наслагва и качествено

новият елемент, свързан с политическата принадлежност към чешката държава. На преценка се подлага и мястото и ролята на обикновения човек (Рулик, Юрай Фандли, 1750-1811). Неговото физическо оценностяване представлява първа стъпка и създава особено подходяща среда за последващото конструиране на абстрактно-патриотичните представи за нацията. В този смисъл в чешка среда социалното осъзнаване предшества националното.

През 90-те години все по-често започва да се коментира и националният характер на чехите (Рулик). Изреждането на положителните качества е важно най-малко по две причини. Първата се корени в убеждението, че народ, който притежава такива качества, може само да се гордее с произхода и историята си. Втората е пряко свързана с характерния за възрожденците романтизиращ поглед, съобразно който се изгражда високо морален образ на чехите. Очевидно в края на XVIII век единството на чехите вече е изведено не само езиково, териториално и исторически, но и на значително по-високото емоционално равнище на идеите, поведението, общите цели и воля за съществуване.

Подглавата „Граници на науката и патриотизма” анализира променената представа за народа и неговата социална структура в началото на XIX век. На този етап популярност придобива т. нар. „органична теория”, съобразно която всички отделни индивиди са взаимно свързани и зависими един от друг, а успехът на един е успех за всички. Превесът на колектива обаче далеч не означава, че се заличава индивидуалността, напротив. Поданикът вече започва да се възприема като пълноправен гражданин, подчертава се естественото равенство на хората не само пред Бога, но и в социума. Подобна интерпретация на практика подлага на съмнение йерархията и властта. Разбира се, целта на поколението от началото на века едва ли е била толкова радикална. По-скоро се търсят рационални, а не религиозни аргументи в полза на равните

права. В идеалистичните копнежи на възрожденците националните и икономическите дисонанси постепенно започват да се изглаждат.

Началото на столетието е отчетливо белязано от Наполеоновите войни, които се превръщат и в пряк повод за формулирането на първите дефиниции за свободата вече на целия народ. Едва с появата на общия враг се ражда патриотичната представа за колективната свобода. Битките вече не са насочени срещу владетеля и многонационалната империя, а срещу всеобщия завоевател и враг на свободата Наполеон (и Франция). Примери за последното дават Вацлав Стах (1755-1831), Вацлав Нейедли (1772-1844), Шебестиан Хневковски (1770-1847) и Вацлав Алоис Свобода (1791-1849). Във времето на Наполеоновите войни привидно в отлив е темата за социалните и икономически дисонанси в империята. Изместването на тази тема към периферията е очевидно тенденциозно, тъй като целта и на чешките патриоти, и на официалната власт е постигането на единство. Последното обаче далеч не означава, че намалява настоятелността, с която аристокрацията се приканва да служи на общия интерес (Крамериус, Юнгман, А. Я. Пухмайер, 1769-1820). За по-голямата част от чешките възрожденци аристокрацията продължава да се осмисля като същностен фактор за развитието на патриотичната идея. Променят се обаче аргументите, с които се убеждава. Вече не се изтъква необходимостта благородникът да се грижи за езика, да го изучава от ранна детска възраст и да го използва в ежедневието, а значително по-високият, идеалистичният аргумент, свързан с общата принадлежност и историческа съдба. Успоредно с ангажимента на аристокрацията, Йозеф Юнгман (1773-1847) формулира и задачите на чешка интелигенция, а именно да образова и да възпитава в патриотизъм, при това на чешки. Първият „разговор” на Юнгман „За чешкия език” (1806) на практика фиксира едно ново, очевидно вече устойчиво присъствие в чешка среда – това на интелектуалеца.

Дълбинното осмисляне на идеята за народа и патриотизма като рационална и емоционална конструкция принадлежи именно на Юнгман и

е силно повлияно от идеите на Хердер. С оглед на средата обаче заимстваните от Хердер аргументации са значително приземени и се съсредоточават главно върху отношенията между отделния индивид и народа и конкретно върху колективното подчинение на общия идеал. Самият народ вече се възприема като органично свързана цялост, а не като насилствено обединение на хора в резултат на външен организиращ държавен принцип. Стъпвайки върху немската философска мисъл, Чешкото възраждане формулира представата за нацията като емоционално и социално обединение на различни индивидуалности в една обща цялост. Очевидно в началото на XIX век оптиката се измества от материалните характеристики към духовните основания.

Разбира се, философските аргументи не остават без конкретизация. От първостепенно значение за истинския патриот се оказва познаването на езика, книжовността и историята, но не се пренебрегва и телесността. Физическият труд се осмисля като едно от основните средства за усъвършенстване на тялото и духа. Като форма на телесно възпитание се подчертава пътуването и опознаването на родината. Приема се, че физическото и духовно усъвършенстване обединява народа, превръща го в едно голямо семейство. Оттук се ражда и идеята за семейството, семейния живот и родството като умален модел на нацията, тъй като култивира усет за принадлежност, йерархия и щастие. Емблематични в това отношение са размислите за любовта към родината на Бернард Болцано (1781-1848).

Укрепването на съзнанието за национална принадлежност у чехите през първото десетилетие на XIX век има и свои конкретни основания, свързани с Наполеоновите войни. Битките срещу Наполеонова Франция ревитализират спомена за старата чешка бойна слава. В чешките статии, песни и стихотворения битката срещу Франция се подчертава като битка за националната свобода и самостоятелност, като път към освобождението. Французите са представени като победени от чешката храброст, която днес се възражда такава, каквато е била във времето на Ян Жижка (Пухмайер,

В. Нейедли, Ян Нейедли, 1776-1834). След края на Наполеоновите войни антифренският патос много бързо се обръща срещу немците, а Ян Жижка се превръща в славен герой, който винаги и във всяка битка избива немците – чешките врагове. По ирония на съдбата именно виенската политика задълбочава патриотичните копнежи на чехите и инициира изместването на патриотизма от плоскостта на повърхностната декларативност към романтично метафизичното осмисляне чрез общото минало и език, чрез старата слава и традицията и особено чрез единството на кръвта. Освен всичко останало, това дълбинно изживяване на патриотизма придобива все по-голяма популярност.

Разгромът на Наполеон през 1815 г. в тогавашните чешки текстове се стилизира като победа на свободата, като освобождение на народа от робството. В популярните представи Наполеон битува като подивял от победите си, като ненаситен поробител, възприема се като оръдие на наказващата божия ръка, като бич божи за греховното човечество, негова е дори вината за покварата на нравите, за лихварството и религиозното безразличие (Т. Фричай, 1759-1839, Я. Н. Н. Хромадко, 1783-1850, М. Рутенкранц, 1776-1817, Крамериус, Юнгман). Внушава се идеята, че битката срещу французите е битка за свободата. Не на последно място поражението на многонационалната империя на Наполеон подхранва допълнително индивидуалистичните чешки национални стремления. В обобщение на заслугите и жертвите на чехите по време на войните и съответно на очакваната награда се превръща може би най-емблематичната за Чешкото възраждане статия на Крамериус „Чехите през XIX век” (1814), която натрапчиво внушава идеята, че австрийският император е излъгал чешкия народ. Особено внимание тук заслужава метафоричното осмисляне на Чехия като „последната порта”, която може да спре (и в крайна сметка спира) Наполеон. В статията на Крамериус прозира вярата в чудодейната сила на чешката земя и в историческото послание на чешката топография, която се оказва непреодолима за

нашественика. В своя родолюбив устрем авторът дори твърди, че в Чехия се ражда свободата, която днес цари в Европа.

За начина, по който се модифицира представата за патриотизма в края на 20-те години, показателна е променената патриотична терминология. Успоредно на традиционните „родина” и „патриотизъм” все по-често започват да се употребяват понятията *нация* и *национален*. Прокарва се ясна граница, конкретизира се съдържанието и отношението между термините *държава* и *нация*, *нация* и *родина*. Синонимните употреби и мъглявостта на понятията от предходните периоди постепенно се преодоляват. Представата за *народ* се дефинира съвсем точно. Под *народ* вече се разбира езикова, етническа и културна общност, чиито основен знак или най-голяма цел е постигането на самостоятелна държавност, т. е. *нация*. Запазват се традиционните маркери на идентичността като език, нрави и обичаи, но особено се акцентира кръвното единство (Ян Колар, 1793-1852). Подобно настойчиво подчертаване на мотива за кръвната общност не е новост и изхожда от убеждението, че народът е преди всичко семейно-родово обединение.

Паралелно на темата за кръвта през второто десетилетие на века на преден план се извежда и идеята за колективната воля (П. Й. Шафарик, 1795-1861, Фр. Палацки, 1798-1876) и за еманципирането от всичко немско. Най-младото възрожденско поколение (Юнгман, Палацки, Шафарик, Колар, Й. Линда, 1789-1834) все по-отчетливо заявява и собствените си политически амбиции. Усилията на Палацки да систематизира историята на Чехия всъщност имат една единствена голяма цел – да докажат, че чешката държава съществува от столетия и в този смисъл не се налага да се създава отново, а само да се възстанови държавническата традиция. Политическите възгледи на Палацки фиксират едно характерно за периода противоречие: от една страна се адмирират либералните идеи, при които етническата принадлежност не би следвало да определя правата в държавата, от друга страна патриотичните нагласи

диктуват отстояването на твърде тесния национален интерес. В крайна сметка в чешка среда се оказва, че националните и либералните настроения са взаимно свързани, детерминират се взаимно, дори понякога чрез противоречивостта си.

На прага на 30-те години на XIX век чешкият народ вече не просто възприема себе си като пълноправен, но започва да търси собственото си място сред останалите. С решаването на въпроса за историческото послание на чешката нация се заемат поетите около сп. „Крок” Й. Юнгман, А. Юнгман (1775-1854), Я. Св. Пресъл (1791-1849), К. Б. Пресъл (1794-1852), Фр. Л. Челаковски (1799-1852), Я. Ев. Пуркине (1787-1869), А. Марек (1785-1877), Фр. Шир (1796-1867) и др. Националната мисия и съдба те обвързват тясно с геополитическото и културното местоположение на Чехия в Средна Европа. В тази посока още „Обявлението” проиграва един от традиционните за Възраждането митове – този за центъра. Автоидентификацията като център, излъчващ към периферията генерираните в него политически, икономически, езикови, образователни и т. н. идеи се оказва особено привлекателна за чешките възрожденци. Историческата и културна роля на чешкия народ се осмисля и чрез метафората за моста между западната и източната славянска култура. Чешките патриоти разбират тежестта на значението на подобен ангажимент в началото на епоха, която се провъзгласява за славянска.

През 20-те години на XIX век се извежда и идеята за колективния национален дух, който гарантира битие във вечността. Чрез темата за духа на нацията в чешка среда прониква характерната за романтизма ирационалност, метафизичност. Съобразно етиката на романтизма националният дух се възприема като най-висша проява на целостта; той свързва в мистично единство всички живи, мъртви и още неродени свои членове. В задача на следващото десетилетие се превръща публичната изява на всички негови качества.

Втора глава, *„Смисълът на историята през Възраждането”*, коментира характерното за възрожденските патриоти убеждение, че историческото познание ще провокира към конкретни патриотични дела и че историята е най-ефективното средство за национално пробуждане. Чешкото възраждане тук се разглежда като период, който непрекъснато търси, но и произвежда смисли, конструира митове и идеали. Покзателна в това отношение е амбицията да се разобличат недостоверните разкази за произхода и историята на чехите. В крайна сметка от критицизма на Възраждането се раждат новите митове; желанието патриотизмът да се обнови на ново, научно ниво в повечето случаи довежда само до симулиране на обективност, която поглъща в себе си целия патос на периода.

В тази си част дисертацията изхожда от тезата, че Възраждането разрешава, но и поражда конфликти – както външни (с другите, враговете, чуждите, немците), така и вътрешни (между различните поколения патриоти и съответно нагласи). По отношение на Възраждането подобна конфликтност се оказва особено важна, тъй като чрез нея се изясняват патриотичните представи и терминология.

Първа подглава, *„Въобразената” история*”, коментира въпроса за целите на историческото четиво и стига до извода, че амбициите на чешката историография от 60-те години на XVIII век са насочени колкото към обективното описание на събитията, толкова и към извеждането на миналото като аргумент в и за настоящето и бъдещето. В този смисъл историзмът на XVIII век обслужва колкото каузата на познанието, толкова и емоциите. В крайна сметка се оказва, че възрожденските истории не просто подхранват патриотизма; в известен смисъл те го пораждат. Първите възрожденски исторически писания остават твърде далеч от аналитичното научно познание. Това обаче далеч не означава, че критицизмът е чужд на възрожденците, напротив. През 60-те и 70-те години на века историческият интерес е съсредоточен както върху

събирането на данни, така и върху тяхното „очистване“ от фикционалните и митологизиращи елементи, характерни за средновековните хроники. С тази задача се заемат Антонин Вацлав Вокоун (†1757) и Гелазиус Добнер (1719-1790). Новият историзъм от просвещенски тип се оказва в конфликт с бароковия патриотизъм, въпреки че често адаптира готови по-стари модели. Разобличаването на „Чешка хроника“ (1541) на Вацлав Хайек от Либочани (†1555), на митовете за Чех и Лех, на старинните предания за произхода и историята на чехите на практика поражда един нов тип патриотизъм, авторитетен вече със своята достоверност. Детайлният анализ на Добнеровия подход обаче доказва, че усъмняването на въображаемата стойност на чешката старина се възприема като посегателство върху самия народ, като опит за сриване на неговия фундамент. Така през 60-те години на XVIII век се сблъскват два научни свята, две представи за патриотизъм и национална гордост. В крайна сметка надделява патетичният историзъм, който, бидейки нарцистично взрян в собствения си авторитет и неоспоримост, се оказва особено удобен тогава, когато чрез доказването на собствената старинност се преодолява обостреният през столетията комплекс за малоценност.

Съдържанието на патриотичните идеи се модифицира едва в края на 60-те и началото на 70-те години на XVIII век. Все по-често погледът се обръща към миналото, но вече към държавното минало. В началото на 70-те години на XVIII век представата за родното постепенно започва да се стеснява, а чешката родина придобива точни характеристики. Все пак родното все още не се възприема като народно, като чешко, а само като понятие, съотносимо към определена територия, припознавана като отечество. Или с други думи до началото на 70-те години би могло да се говори за специфичен тип регионален патриотизъм; към понятието за *националност* чешките възрожденци все още са индиферентни.

Втора подглава, „*Проекции на миналото върху настоящето*“, откроява фигурата на пиариста М. А. Войт, според когото с отмирането на

познанието за миналото се разклащат устоите на общността, изчезва едно от основните средства за самоидентификация на чеха. От усилието да се възвърне културното величие на чешките земи, да се съживи спомена за славното минало, да се оборят убедително нападките и присмеха на другите и по този начин чехите да преодолеят собствения си комплекс за малоценност изхожда и историзиращият патриотизъм на Войт.

Основната си задача патриотите от 70-те години на XVIII век виждат на първо място в анализа на съвременните нагласи и в оборването на оскърбителните за националното достойнство на чехите нападки и предразсъдъци по отношение на тяхното минало. Подобна амбиция от своя страна извежда именно историята като основно средство за национална защита (Войт). Освен емоционален заряд, възхвалата на миналото през Възраждането има и отчетливо прагматична цел – да породи желание да се подражава на това минало и на неговите герои. Последното е и един от специфичните знаци на зараждащото се национално съзнание, което търси своите проекции и аргументи в старината.

За онези възрожденци, които насочват усилията си към опознаването на чешкото минало, се променя и представата за родината и любовта към нея. Пределно патетичното мислене за родината довежда до възприемането ѝ не просто като регион със съответни природни дадености и история, а като субект, като майка на всички, които населяват съответните земи и са обединени от общ език. Подобна силно субективизирана представа предполага и наслагването на редица метафизични характеристики, сред които особено се откроява тази за справедливия съдник не само в настоящето, но и в миналото и бъдещето. Задълбочава се и моралният ангажимент към отечеството.

Успоредно на представата за родината се променя и тази за патриота. Ако до този момент под понятието *патриот* се разбира главно „земляк”, „сънародник”, то оттук нататък патриотът вече се възприема като човек, посветен на народните дела и на националната кауза; свързан е колкото с

родната земя, толкова и с народа и с грижата за езика (Добровски). На този етап постепенно започва да се очертава образът на „истинския патриот” (В. Нейедли). Съобразно този образ идеалният чех е духовно, телесно и морално възвишен, а духът и моралът се възпитават в най-висока степен от паметта за миналото. За „малкия” народ наличието на героично минало е болезнено необходимо; съзнанието, че някога е бил в центъра на политическите и културните събития от една страна подхранва самочувствието му, но от друга страна предлага възможност съвремието да се обясни чрез историята. Чрез историята съществуването на народа вече не е времево и териториално ограничено; чрез величието на предците той става по-многоброен, по-силен и по-славен.

Не на последно място историята се превръща в основно идеологическо оръжие на „малкия” народ, който само чрез славното си минало би могъл да се противопостави на силата и могъществото на „големите” народи. Все пак афинитетът към историята през Възраждането е в много по-висока степен мотивиран психологически и емоционално, отколкото рационално; ражда се от болезнената необходимост на „малкия” народ да убеди сам себе си в собственото си величие, да преодолее безсилието си. Проучвайки историята, възрожденците приемат, че всичко онова, което днес не може да се каже ясно, се казва чрез гласа на историята. Като краен резултат от критицизма към писанията на миналото се появяват редица историографски текстове (Пелцъл, граф Ф. Й. Кински), в които събитията и героите отново са силно идеализирани и които е трябвало да носят утеха, да предпазят чехите от вредни чужди влияния и да съдържат обещанието за светлото бъдеще.

Възрожденската наука, въпреки че оспорва (а в случая с Добровски дори оборва) редица наложени представи за миналото и че на пръв поглед радикално се противопоставя на традиционализма в историографията, по никакъв начин не търпи обвинения, че не е патриотична, напротив. Тя дори ясно формулира практическото си приложение, а именно да

популяризира откритията си сред всички чехи, без оглед на техния произход, с което постепенно очертава контурите си следващата задача на Възраждането – всеобщото възпитание и образование. Книгите и вестниците се превръщат в едно от най-важните средства за патриотична пропаганда, но и в лакмус за промените в обществените нагласи. Симптоматични за последното за колебливите географски и геополитически терминологични употреби: във възрожденските текстове много рядко се използват термините „tschechisch” и „Czechen”; като цяло все още се предпочитат „böhmisch” и „Böhmen”.

Ако трябва да обобщим аргументите на чешките възрожденци от 70-те години на XVIII век, то се налага изводът, че тези аргументи са пряко свързани с любовта към родината, към историята, към езика и към Бога. За чешкия патриот любовта към отечеството се мотивира от връзката с чешката земя; любовта към историята съвместява представата за рода, за политическата и държавната сила; любовта към езика обобщава културната идентичност; любовта към Бога подхранва вярата, че висша сила ще опази чешкия народ днес така, както го е съхранила в миналото. По тази логика възрожденската йерархия на ценностите всъщност свързва земното съществуване с вечността, а вечността – с народа.

Трета подглава, „*Променената рецепция*”, проследява начина, по който патриотът придобива конкретни родови и национални черти и разглежда любовта към родината като надредна спрямо обичта към майката, бащата и предците (Ройко, Стах). Любовта към отечеството се превръща в основен етичен и научен критерий. Колкото и парадоксално да изглежда, моралният кодекс на чешките патриоти се апликира дори върху икономиката (Пелцъл). През 80-те години все пак едва ли би могло да се говори за извеждане на някаква целенасочена икономическа програма. В случая става въпрос по-скоро за интуитивно зараждащо се усещане, че икономическата автономия е едно от средствата за постигане на политически суверенитет.

През 80-те години започва да се конкретизира и представата за историята и за нейното влияние върху съвременното (Пелцъл, Алеш Паржижек, 1748-1822). Съзнанието за иманентно присъщия на историята дидактизъм довежда до няколко много важни трансформации. На първо място сред тях се нарежда фактът, че в историографията колективният аз се извежда като същностен фактор в прогресията на събитията. В резултат на променения адресат на историческия текст се изживява и представа за утилитарността на историческото познание, което оттук нататък систематично ще се „отваря” към дисциплини, пренебрегвани до този момент от учения историк, но пък привлекателни за просвещенския просветител (напр. история на търговията, производството, изящните изкуства, литературата, земеделието т. н.) Като краен резултат под влияние на патриотичната представа за народа драстично се променя самата структура на историческия текст, който вече не отразява живота на владетеля, а този на народа и на всички негови съсловия. Такава история няма толкова материални, колкото духовни измерения.

Пак с оглед на настоящето възрожденският историзъм се насочва към откриването на колкото е възможно повече и по-древни доказателства за националната старинност, автохтонност и автентичност. Целта на тази амбиция отново се съсредоточава върху защитата от популярните твърдения, че славяните и конкретно чехите са необразовани, жестоки, недисциплинирани варвари и че нямат капацитет да създадат държава (Войт, Добровски). Показателна в тази посока е и защитата на Хайек, тъй като тя на практика доказва, че критицизмът към историята през Възраждането е явление избирателно и отстъпва при всеки случай, в който се усети необходимост от патетично аргументиране на чешкото величие и суверенитет.

Немалка част от текстовете са насочени към съизмерването и изравняването на достиженията на чехите с тези на останалите европейски народи (Пелцъл, В. Там, Добровски). Да се обоснове културната

равнозначност на чехите, особено с немците, се превръща не просто в научна задача, а в житейско послание за възрожденския патриот. Пътят към това обосноваване започва от доказването на произхода на славяните (и в частност чехите) като индоевропейски народ също като гърците, римляните и немците.

Разбира се, в основата на всички противоречия стоят повърхностните знания за миналото – факт, осъзнаван болезнено и от самите възрожденци (К. И. Там, Ян Хърдличка, 1741-1810). Поставянето на знак на равенство между чешки и славянски език, респ. между чешки и славянски народ, налага представата, че териториите, които чехите обитават, се припокриват с тези на славянския свят. Подобно окрупняване не само осигурява емоционално задоволство, но представлява и авторитетен аргумент срещу немците. Паралелно на разширяването на териториалните граници, В. Там наслабва върху представата за родината и редица метафизични характеристики и интимизира патриотичната връзка между народа и езика. Пак той пресемантизира и понятието *патриот*; като патриот вече се разбира всеки член на общността, който споделя колективните идеали, емоции, език, история и познание или който „пише патриотични летописи на чешки език” (В. Там).

Ако приемем, че защитите и възхвалите на чешкото минало, език и народ имат за цел да подсигурят светлото бъдеще, то в края на 80-те години привидно неочаквано песимистичните нагласи, че само след няколко поколения чешките земи ще бъдат понемчени, взимат превес (Пелцъл). Този песимизъм фиксира един същностен за Чешкото възраждане проблем – чешките патриоти в нито един момент не преодоляват напълно опасенията си, че чехите ще се претопят в империята. В някои случаи възрожденският текст зазвучава така, сякаш е замислен не за да пробуди миналото величие за бъдещето, а за да съхрани музейно това минало за бъдните поколения.

В подглавата „*Изживяване на традицията*” се проследяват промените в представата за *отечество* и *патриот* през 90-те години на XVIII век. В литературните текстове на т. нар. „писмаци” родината продължава да се мисли през призмата на родната земя, буквално, като мястото (при Вавак дори селото), в което човек е роден, а патриотът – като родственик и съмишленик (Вавак, Станислав Видра, 1741-1804). Същевременно обаче все по-често границите на родината се разширяват, а самата родина се персонифицира като майка на всички чехи. По аналогичен начин и понятието *патриот* започва да се възприема като осъзнат народностно член на общността (М. В. Крамериус). Най-съществена трансформация претърпява обаче представата за любовта към родината. Пламенното родолюбие вече се свързва не само с природните богатства, но и с богатството на езика и изразните форми. Разбира се, Чехия продължава да се описва като най-прекрасното и най-блаженото място на земята, обдарено от Бог с най-плодородните земи, най-ясното небе, най-лековитите извори, най-разнообразните флора, фауна, полезни изкопаеми и т.н. Пак Бог е дарил хората, населяващи тези земи, с най-различни таланти и умения, със сръчност и находчивост (Добровски, Видра). Все пак възхвалата на родната земя и на самите себе си при чешките възрожденци никога не прераства в сляпо обожание и не пропуска националните недостатъци, но пък често ги премълчава, омаловажава или направо представя негативите като позитиви.

През 90-те години постепенно започва да се налага и убеждението, че всяка земя би следвало да се ръководи от собствени правила и закони и че дори по отношение на икономиката не би трябвало безрезервно да се приемат чужди модели. Или с други думи патриотичните представи за родната икономика започват да се контаминират с тези за народа и езика (В. Мелезинек).

В подглавата „*История, родина и съдба*” се разглеждат новите елементи, които се наслагват върху родината, в текстовете на Ян Нейедли,

Юнгман и Рулик. В началото на века тя вече се схваща като висша, нематериална ценност, като майка-хранителка и като първоизточник на всяко познание. Любовта към отечеството се моделира като синовно-бащина, с което на практика се свързва с наследствеността на идеите. Пак чрез биологичната, кръвната връзка се поражда и мисленето за родината като „обща майка” на всички свои синове, която обича еднакво силно всичките си деца. Така ако през предходните три десетилетия със задачата да смирява социалните, политическите и икономически конфликти се натоварват държавата, законите или владетелят, то в началото на века този ангажимент се прехвърля върху родината, т. е. върху духовна величина, която не притежава никакви правни механизми за подобно хармонизиране.

Съобразно „високите” представи на възрожденците от началото на XIX век понятието *отечество* се натоварва със смисли, гравитиращи като цяло около колективната духовна и емоционална връзка (Рутенкранц). Над родината остава само Бог, но в някои случаи родина и Бог се представят като величини от един и същи ранг. Като краен резултат Чешкото възраждане изгражда една в много висока степен фикционализирана представа за родината, която поглъща в себе си понятието *народ* – народът е зависим от родината житейски, съдбовно, езиково, морално и т. н.

Това пределно емоционално възприемане на отечеството се превръща в ключов за съхранението на нацията момент. През първото десетилетие на XIX век се налага убеждението, че „малкият” народ става „голям” не със своята физическа мощ и многобройност, а със силата на духа (Рутенкранц). Позитивната страна на възприетото по този начин родолюбие се корени в усилието да се развива всичко родно; негативният аспект се крие в недопускането на представата, че гражданското общество е социално и политически йерархично. Тонът на чешките възрожденски патриоти от една страна е защитен и агитационен, от друга страна обаче често е агресивен и нападателен.

Напълно лишен от агресия е само патриотизмът на Болцано, който се съсредоточава главно върху задълбочаването на родолюбието в духовен и морален план. Сред всички, често хаотични, възрожденски анализи на понятието *родина* и *любов към родината* този на Болцано изглежда най-логичен и въпреки това остава твърде противоречив. В своята обосновка той се придържа към характерния за периода рационализъм, но отчита и значението на сърцето и чувствата. Болцано конструира една определено утопична картина на общата родина, с което цели да тушира конфликтите между чехи и немци. На този етап от развитието на чешката национална идея обаче това се оказва невъзможно.

Анализирайки родолюбието, Болцано стига до извода, че националните качества често са въобразени и нямат никакви реални основания, но пък са характерни както за рационалистичния, така и за романтичния тип патриотизъм. Реформаторството на Болцано се корени именно в осъзнаването, че хиперболизирането на собствените качества поражда пренебрежение към всички останали и че злоупотребите с патриотизма биха могли да породят национална агресия. Авторът очевидно разбира онази специфична национална психология, която се нуждае от това да надцени себе си и да си присвои позитиви, които на практика не притежава.

Любовта към родината при Болцано (както и при Й. М. Лудвик, 1796-1856) поема в себе си немалка част от характеристиките на любовта към Бога. Тук се корени и един от парадоксите на Чешкото възраждане – в зората на романтизма за някои от възрожденците родолюбието се христианизира – подход, всъщност характерен за барока. Успоредно на етизирането и християнизиранието на патриотизма, се заражда и едно ново, прагматично възприемане, съобразно което делото трябва да замести красивите, но изпразнени от съдържание думи (Шафарик и Палацки). Тази прагматика лишава патриотизма от жертвената му героичност. Подобно приземяване обаче се оказва само привидно – крайната цел отново е

постигането на високия национален идеал. Не на последно място възгледите на Болцано, Палацки и Шафарик са симптоматични в още едно отношение – очевидно възрожденският патриотизъм на 20-те години започва да се самонаблюдава и самоанализира.

Модифицираната представа за родолюбието рефлектира и върху терминологията. Вместо традиционните *родина* и *патриот* все по-често се употребяват понятия като *нация*, *национален*. Терминологичните промени на практика означават налагането на едно ново светоусещане, отразено в най-висока степен в „История на чешкия език и литература” (I. 1791, II. 1792) от Й. Добровски, „История на чешката литература” (I. 1825, II. 1846) от Й. Юнгмани и „История на славянския език и литература по всички наречия” (1826) от П. Й. Шафарик. Значимостта на трите изследвания далеч не се обобщава само в научното доказване на славянската и конкретно чешката автохтонност в Европа. Приносът на „Историята” на Добровски се състои главно във факта, че за първи чешката литература се разглежда в зависимост от историческите процеси, а главно действащо лице е самият език. За разлика от тази на Добровски, „Историята” на Юнгман не е първата в чешката среда, но пък е първото обширно дело на чешки език, което освен синкретичния образ на чешката старина, описва и чешкото книжовно богатство. Още на равнището на заглавието сред трите истории се откроява тази на Шафарик. Изследването на Шафарик заявява съпоставителност, който подход е бесспорно новаторски в чешка среда. Амбицията на учения очевидно е била чрез проучването на всички славянски наречия (разб. езици) и чрез отразяването на тяхното богатство и диференцираност да изгради синтетичен образ на славянския език и литература, който в най-висока степен да удовлетвори патриотичните стремежи на поколението.

В тясна зависимост от времето, в което се появяват трите истории, са и целите, които си поставят. Бидейки възпитан в духа на Просвещението, Добровски винаги изхожда от действителното състояние на литературата

и езика, а не от хипотезите какви биха могли да бъдат. В този смисъл усилията му се мотивират от убежденията, че трябва да ги запази за бъдните поколения, което обяснява и езиковия избор на Добровски. Съвсем различна е мотивацията на Юнгман и Шафарик тридесет години по-късно. Своята „История” Юнгман пише колкото за наслада на патриота, толкова и за да обори обвиненията, че чешка литература няма и да аргументира чешкия народ като равноправен на европейските. Затова и езикът, на който пише своето изследване, е чешки.

При Юнгман и Шафарик, за разлика от Добровски, са ясно изречени и политическите цели на двамата автори. Техните истории изобилстват с антинемски изказвания и с пламенни защитни слова относно правата на славяните. Фактът, че текстовете на Юнгман и Шафарик в определени свои части зазвучават изключително страстно и патетично, кореспондира и с цялостната нагласа на романтизма.

Ако би могла да се изведе някаква обща не само за историите на Добровски, Юнгман и Шафарик, но и за възрожденския историзъм като цяло характеристика, то тя е свързана с бъдещето. Очевидно през първата половина на XIX век историческият факт често е подвеждан под знака на евентуалните породени от него следващи събития. Тук от ключово значение е именно тази евентуалност, възможност, която би могла да се разглежда дори като *фалшифицирана история*. Догадките за миналото, реконструирането на миналото е особено важно и за Добровски, и за Юнгман, и за Шафарик. В този смисъл важен е не толкова самият факт, колкото жестът на произвеждане на „правдоподобното” минало и, разбира се, вярата в него.

Трета глава, *„Езикът като възрожденски сюжет”*, изхожда от теоретичните възгледи на Ф. Водичка и А. Смит, открояващи езика като фактор от изключителна важност при конструирането на представата за нация. В дисертацията се приема, че чрез темата за езика чешките патриоти формулират както социалните, политическите и икономическите

си задачи, така и моралните ангажименти. Пак чрез езика се изграждат най-малко четири представи – за културната отличителност, за врага (виновника), за идеалния свят (в който чешката държава и култура е била суверенна) и за науката. Внимание тук е обърнато както на външните (немците), така и вътрешните (чешката аристокрация) врагове. Като краен резултат през Възраждането грижата за езика се превръща не само в мяра за патриотизма, но и за морала и религиозността, за уважението към историята и към самия себе си.

Първа подглава, „*Езикови идентификации*”, проследява механизма, по който чешкият патриотизъм постепенно започва да придобива отчетливо национален нюанс още през 70-те години на XVIII век. Доказателства в тази посока се откриват на страниците на периодиката, която веднъж третира чехите като част от немската среда, докато друг път ги представя като различен от останалите (главно от немците) в империята народ. Последното се отразява и върху терминологията.

Особено показателни за отношението към чешкия език през 70-те години са коментарите на Пелцъл, в които отвъд добронамерените пожелания на автора прозира представата, че рано или късно всички чехи ще четат на немски. На този етап чешките възрожденци често доказват общите си славянски корени със словаците и моравците, гордо подчертават чешкия език като по-стар и по-чист от останалите „славянски диалекти”, не пропускат да отбележат чешката държавност и култура като по-ранна спрямо същата на другите славянски народи, но не предприемат никакви конкретни инициативи, чрез които да се преодолее аморфността към народа и езика. В сравнение с патоса на барока, патриотизмът на Възраждането, поне в неговата ранна фаза, изглежда в криза.

Успоредно на езика и историята, като едно от ключовите основания на идентичността през Възраждането се възприема културата. Равноправността на чехите спрямо останалите народи се доказва главно чрез богатата традиция на хуманизма, възхвалявана оттук нататък като

златен век. По въпроса за упадък на езика и културата през 70-те години особено радикални позиции заемат Войт, Пелцъл и Йозеф Таборски (втората половина на XVIII век), които извеждат няколко главни причини: особената притегателна сила на „високата“ немскоезична културна среда; значителния брой немци в Чехия; настанилите се сред чехите лоши нрави, литературен вкус и предразсъдъци; срама на чехите от родния им език и от третирането му като селски. Така през 70-те години постепенно започва да се заражда един специфичен тип скрита, интелектуална съпротива, различна от бунта и ожесточението на следващите десетилетия. От прозрението на автори като Войт, Пелцъл, Крамериус, Таборски, В. Ф. Дурих (1735-1802), К. И. Там и Рулик, че чешкият език е не само „роден“, „майчин“, „език на предците ни“, но и „природен“, „естествен“ и „вроден“, се ражда и амбицията да се възроди интересът към изучаването му, да се пробуди сред всички чехи любовта към него и да се спечели за народните дела аристокрацията.

Чешките възрожденци адаптират и задълбочават голяма част от популярните за хуманизма и барока възгледи (особено тези на Даниел Адам от Велеславин, 1546-1599, и Б. Балбин), цитират възхвалите на езика и укорите към съвременниците, сравняват чешкия с езиците на античността. Ако през барока обаче хуманистичните възхвали се използват по-скоро като свидетелство, доказващо правото на съществуване на чешкия език, то през Възраждането придобиват отчетливо защитен и донякъде политически нюанс. Когато чешкият възрожденец говори за езика, той всъщност го асоциира с народа, с неговото величие в миналото и бъдещето, с духовната и моралната му устойчивост, с интелектуалната му възвишеност.

Втора подглава, „*Патосът на защитите и възхвалите на чешкия език*“, проследява промените в тематиката на апологетичните възрожденски текстове, разглежда както традиционните, така и новите страхове на чешките патриоти. Разбира се, за възвеличаването на чешкия

език ключова е ролята на Добровски, който първи обръща внимание на тясната връзка между езика и народа и застъпва тезата, че всеки национален език притежава някаква индивидуална специфика, отразяваща характера и поведението на конкретния народ. Националният характер на езика оттук нататък се очертава като един от най-въздействащите културни аргументи.

Патриотизмът е в основата и на немалкия брой апологии на чешкия език и народ, които възникват през 80-те години. Защитите и възхвалите на Ян Алоис Ханке от Ханкешейн (1751-1806), К. И. Там и Ян Хърдличка прерастват в специфичен политически инструмент. Аргументите в тях най-често са с исторически, географски, политически и правен характер, а функцията им е преди всичко отбранителна. Същевременно обаче те проявяват и амбицията да породят гордост вътре в самото чешко общество и, разбира се, да спечелят за патриотичната кауза аристокрацията.

Защитите на чешкия език отразяват и характерното за периода на управлението на Йозеф II свободомислие, в резултат на което техният тон в определени моменти става направо агресивен. Тук се корени и едно от противоречията на периода – като покровител на идеите на Просвещението Йозеф II толерира свободата на идеите, която като резултат довежда до поредица от открити нападки срещу езиковата политиката на империята. Същевременно през 80-те години чешките възрожденци напълно нелогично възприемат Йозеф II като гарант за развитието на чешкия език и литература. Фикцията, че самият император подкрепя и закриля чешките патриотични идеали, се оказва изключително удобна тогава, когато родният език трябва да се защити от посегателства. Стъпвайки върху традицията на барока, възрожденските защити изразяват вярата, че духът на Просвещението е обхванал империята. Защитите на Ханке, Там и Хърдличка освен че обобщават патриотичните копнежи от времето на барока до съвременното, правят и нещо много по-важно – изричат тези копнежи кратко, ясно, на висок глас. В тях патриотизмът придобива

решителност, непозната до този момент в чешка среда, а патетичните изблици често се доближават до риториката на национализма.

Една от причините за появата на защитите на родния език се корени дълбоко в чешката психика – столетията, през които чешкият и словашкият народ са третирани като непълноправни поданици на империята, пораждат комплекс за малоценност. Именно срещу срама, че чешкият език е език на селяни, бедняци, престъпници, необразовани и примитивни същества, застават авторите на защитите. Тази е и главната причина в него да се съсредоточат най-дълбоки чувства; заради него се обича и мрази фанатично. В темата за езика за първи път в литературата на Чешкото възраждане любовта и омразата се срещат, пораждат се една от друга, мотивират се взаимно.

Трета подглава, *„Смисъл и значение на научния аргумент”*, проследява задълбочаването както на емоционалните, така и на научните аргументации. През 90-те години на XVIII век родният език много често е определян като „дар божи” и като „най-скъпо наследство” (Рулик). Бидейки божи дар, той получава неприкосновеност; бидейки наследство, трябва да бъде пазен; презрението към него е презрение към бога и предците. По този начин вярата и историята биват привлечени в защита на езика, а отношението към езика се превръща в мяра за религиозността, високия морал и уважението към историята, а оттук и към самия себе си. На този етап езикът започва да се възприема не само като културно и практическо пособие, но и като етична доминанта. С други думи, във всички свои етапи Чешкото възраждане настоява на високата моралност на убежденията и инициативите.

За 90-те години особено актуален е и въпросът за предимствата на чешкия език в сравнение с немския (Рулик). Замисълът е очевиден – чрез дискредитирането на немския език и култура не само се привличат съмишленици, но се ограничава и броят на доброволно понемчващите се чехи. Съпротивата срещу германизацията се мотивира национално,

политически, социално и културно (Рулик, Добровски, Карел Рафаел Унгар, 1743-1807).

Като органично свързана с представата за народа през 90-те години се осмисля и културата. Науката и литературата се налагат като основни фактори за патриотично възпитание. Високата оценка на книгата заляга в основата на конфликта между възрожденците и йезуитите. В изгорените книги чешките патриоти виждат посегателство върху езика и народа; вярват, че недостигът на книги е основната причина за отмирането на националния дух. Все пак те разбират, че научните и художествените текстове сами по себе си не биха могли да променят нищо, че ще започнат да изпълняват ролята си само тогава, когато има кой да ги чете. Затова в задача от първостепенно значение се превръща амбицията да се увеличи броят на образованите чехи, а усилията се пренасочват от теорията към делото, към практиката. Като основно средство за популяризирането на патриотичните цели, задачи и идеали се налагат периодиката (М. В. Крамериус, Рулик), книгата (М. В. Крамериус, Унгар) и театърът (Пр. Шедиви).

Що се отнася до прогнозите за бъдещето, те най-често са на двата крайни емоционални полюса; песимизъм и оптимизъм се редуват най-неочаквано и често напълно нелогично (Добровски). Успоредно на конструирането на представата за бъдещето, през 90-те години се задълбочава и изследването на миналото. Историята, литературата, езикът, народът и формирането на националното съзнание вече се разглеждат в тяхната процесуалност, а жертвата на личния интерес в полза на общото благо се възприема като морално задължение не само на патриота, но и на всеки чех.

Четвърта подглава, *„Програмата на Възраждането – между емоциите и познанието”*, се насочва към характерния за началото на XIX век критицизъм. По време на Наполеоновите войни не само в Западна Европа, но и в Чехия, идеите на Просвещението се подлагат на все по-

интензивна критика. Част от авторите на периода изтъкват, че новите идеи предизвикват само хаос и безредици, докато друга част ги разглеждат като изключително полезни. Затова според Рулик се налага да се уточни тяхното съдържанието. Като краен резултат в „Разговор на селския свещеник...” (Vesnického faráře..., 1804) авторът напълно неочаквано наслажда върху типичните за Просвещението рационалистични нагласи емоциите, характерни за вярата.

В началото на XIX век все по-често се усъмнява и традиционният възглед, че чешкият народ не би могъл да постигне нищо, ако не е предвождан от аристокрацията си. В първия „разговор” „За чешкия език” Юнгман не само укорява аристокрацията, че не прави нищо друго, освен да яде хляба на простия народ, но и яростно се противопоставя на социалното декласиране на чешкия език, на третирането му като „селски”. Всъщност авторът поставя знак на равенство между „рòден” и „селски”. Очевидно патриотизмът на поколението от първата четвърт на XIX век вече не се задоволява с риториката и тона на защитата, става все по-нападателен и все по-рядко се съобразява със социални йерархии и авторитети.

Успоредно на засилването на интереса към народа, се повдига и въпросът за езиковата и образователната политика. Исканията тук са в същината си политически (Юнгман, Ян Нейедли, Рутенкранц, Добровски и Линда). Чешките патриоти тенденциозно припомнят миналото, чрез което всъщност споделят копнежите си, свързани със съвременното; подчертават владението на чешки като „почетен знак” при аристократа и патриота (Юнгман) и като „задължително условие” при чиновника (Рутенкранц); поставят въпроса за равенството на чешкия и немския и осмислят езика като маркер на идентичността.

В началото на XIX век и образованието и възпитанието вече се разглеждат не само през призмата на културата, но и на политиката. На този етап очевидно е достатъчно назряла идеята, че само образованият чех

би могъл да оцени значението на езика за народа, да участва осъзнато в народния живот и да брани патриотичния идеал (В. Нейедли). Точно тази бленувана всеобща образованост е в основата на променения в началото на века възглед за езика, съобразно който той вече не се възприема като даденост свише, като дар божи, а като социален феномен, който трябва да се изследва с методите на научното познание. Освен като на мяра за морала и културата на общността, езикът започва да се мисли и като средство за изразяване и творчество, като отражение на националния характер. Този психологизиращ подход се оказва особено удобен за чешките патриоти. Обогатява се и палитрата от качества на езика, като се акцентира главно върху лексикалното и граматичното му богатство, свободата на словореда, обилието на поетични и архаични форми и т. н., което възрожденският патриот вижда като много рядко явление при останалите европейски езици.

Все пак трябва да се уточни, че чешките възрожденци не отъждествяват напълно понятията *език* и *народ*, но приемат, че се детерминират взаимно. Чрез езика на практика се отваря темата за родината, за духа на народа, за държавнотворческата и моралната му енергия, за политическия суверенитет. Налага се и идеята, че езикът съдържа в себе си както традицията, историята и вярата, така и сърцето и националния дух (Юнгман). Точно затова отнемането на езика означава отнемане на самия себе си, на разума, чувствата, волята, честта и правата, на самия живот. Чрез езика народът придобива облик, превръща се в личност. Точно тази екстремност в усилията да се възвеличи чешкият език доказва, че в началото на XIX век чехите все още не са преодолели дълбокия си комплекс за социална и културна малоценност спрямо доминиращия в империята немски етнически елемент. Въпреки съпротивата спрямо всичко немско, именно немската среда, и по-конкретно Хердер, дава най-убедителните аргументи на чешките патриоти. Последното се възприема колкото като аргумент с изключителен

авторитет, толкова и като възможност да се използват оръжията на врага срещу самия него.

В началото на XIX век възхвалите на езика зачестяват пропорционално на външния (държавно-политически) и вътрешния (свързан с незаинтересоваността на чехите към родния им език) натиск, а в основна задача на чешкия патриот се превръща необходимостта да се спре немскоезичното унифициране на империята, за което доводите, разбира се, са подбрани стратегически. Пухмайер, Добровски, Рулик, Ян Нейедли, Юнгман, Франтишек Хек (1769-1847) смятат пренебрежението на самите чехи към майчиния им език за не по-малко опасно от „външните“ репресивни фактори. През второто десетилетие на XIX век чешката съпротива срещу езиковата унификация ескалира до степен на гневни изблици на национална омраза, свидетелство за което дават текстовете на Рутенкранц, Йозеф Станислав Яндера (1776-1857), Видра, Пухмайер, Юнгман, В. М. Крамериус, Вавак и драмите на Ян Непомук Щепанек (1783-1844). Проявите на национално презрение всъщност отразяват предразсъдъците, които трайно споделят както немците към чехите, така и обратното. Все пак чешките патриоти не омаловажават абсолютно всичко немско и отдават дължимото на немската култура (Юнгман, М. В. Крамериус).

Като едно от най-ефективните средства срещу първосигналната омраза и отмъстителност поколението на 20-те години осмисля ерудицията. Патриотичното възпитание на младите продължава да се разглежда като основна задача на родителите и да се подчертава, че задължително трябва да бъде на майчин език. В тази посока се променя и отношението към жената, която отгук нататък не се третира през призмата на биологично-репродуктивната ѝ предопределеност, а като основен фактор за пробуждане на родолюбиви чувства още в най-ранна детска възраст (М. Д. Ретигова). Не на последно място всички тези апели фиксират и появата на новата чешка интелигенция, която трябва да остане

близо до светоусещането на обикновения човек. Постепенно се налага и романтичната представа, че връзката между интелектуалеца и необразования се основава на дълбоко доверие и привързаност. Интелигенцията вече се възприема като пример и предводител в народните дела.

Именно патриотично осъзнатата интелигенция би следвало да направи чешкия език класичен (Юнгман). Този език трябва да бъде чист, ясен и богат, да обобщава културата, историята, разума, нравите, правата и честта на нацията; той е същевременно и техният първоизточник. Палацки и Шафарик в „Началата на чешката поезия...” (Počátkové českého básnictví..., 1818) и Линда в „Сияние над езичеството...” (Záře nad rohanstvem..., 1818) са категорични, че пътят за преодоляването на чуждото влияние е само един – чрез култивирането на собствената творческа мисъл и чрез връщането към славянските корени. През второто десетилетие на XIX век вълната на омразата към всичко немско вече е толкова силна, че на практика замъглява факта, че в желанието си да се откъснат от немската среда чехите просто попадат под следващо чуждо влияние – това на Русия.

Усилието да се открои национално специфичното бива възнаградено с намирането на Краловедворския и Зеленохорския ръкопис. Очевиден факт е, че още в най-ранната фаза от т. нар. „битка за ръкописите” не става въпрос само за доказване или оспорване на тяхната автентичност, а за конкретна идеологическа програма. Картината на чешкото минало, която Ръкописите при цялата им фрагментарност представят, е цялостна и завършена от гледна точка на потребностите и мечтите на възрожденските патриоти. Съдържайки в себе си множество архаизми, полонизми и русизми, езикът на Ръкописите изглежда като особено подходяща за началото на XIX век езикова амалгама. Не на последно място включените елементи, заимствани от руския, южнославянския и чешкия фолклор, в

контекста на Възраждането се възприемат като дело на колективния национален гений.

В обобщение на Юнгмановия копнеж за национална и културна самобитност се превръща статията „За класичността в литературата изобщо и конкретно в чешката” (1827). В нея авторът стига до извода, че една творба е класическа само тогава, когато форма и съдържание се сливат напълно. Отнасяйки обаче проблема за класичността към чешката литература, той вече възприема класическата творба, била тя художествена или научна, като синтез на националния дух. Все пак отвъд патоса на Юнгман прозира страхът му, че бъдещето на чешкия език е спорно, а физическият край на чешкия народ – неизбежен. Надеждите на автора са свързани с езика, който чрез класичността на текстовете, написани на него, би могъл да съхрани паметта за народа, да го предпази от забравата. И тъй като класичността при Юнгман е здраво свързана с реалността и обхваща всяка телесна, духовна, интелектуална и словесна проява на народа, тя придобива политическо звучене.

Отново политическите цели се отразяват и върху критериите, съобразно които са подбрани и класифицирани отделните автори и текстове в Юнгмановата „Историята на чешката литература” и в Шафариковата „Историята на славянския език и литература по всички наречия”. И при двамата автори водеща е националната принадлежност на автора, а не езикът, на който пише, или мястото, на което живее. В този смисъл само най-ранната „История на чешкия език и литература” на Добровски спазва най-високите изисквания за научна коректност. Историите на Добровски и Юнгман се различават и по отношение на езика, на който са написани. На пръв поглед езиковият избор на Добровски изглежда озадачаващ. Докато обаче в края на XVIII век чешка книжовна норма на практика не съществува, две десетилетия по-късно същата вече е усещана като достатъчно стабилна и продуктивна. Що се отнася до „Историята” на Шафарик, авторът сам обяснява езиковият си избор – факт,

сам по себе си симптоматичен. Явно самият Шафарик е усещал чешката книжовна норма като относително стабилна, което прави обяснението наложително.

Вероятно точно културната и езикова неувереност мотивира характерната за литературата на Възраждането „склонност да **конструира идеални светове и пространства** (подч. авт.)”¹, да обобщава чрез представата за *златния век* връзката между духа на народа и езика. Конкретно при Юнгман „златният век на чешката поезия” се свързва с „изначалността” и с „най-стария период”. В противовес на „златния век”, логично е изведен периодът на „упадък”. Функционалното деление при Юнгман се основава на редуването „златен” – „сребърен” – „меден” век, докато Добровски подрежда периодите на принципа: период на зараждането, християнски, на наподобяването (респ. на упадък) и т. н. Малко по-различна метафорика използва Шафарик в „Славянската етнография” (*Slovanský národopis*, 1842) – периодите тук са успоредени с етапите от човешкия (конкр. мъжкия) живот: „век на младостта”, „век на мъжката сила”, „век на старостта и упадъка” и „век на възраждането”. В същината си обаче подходът при подреждането е идентичен – основава се на принципите на възхода, упадъка и възраждането. Достигането на крайната цел – „златния” век или „възраждането” – по правило е свързано както с преодоляването на различни препятствия, така и с определени значими културни жестове. Като такъв жест се мисли писането на истории и речници, които неизбежно подреждат, фиксират и оценностяват миналото. Очевидно и трите истории кодират в себе си собствената си перформативност: актът на писане на история при Добровски означава край на упадъка на чешкия език и литература, а при Шафарик и Юнгман се свързват с „възкресението”, с възраждането.

Не на последно място си заслужава да се отбележи и фактът, че афинитетът на възрожденските истории към означения от типа *златен*,

¹ Vodička, F. *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha. 1994, s. 141.

сребърен или *меден век* е симптоматичен по отношение на митотворческите амбиции на техните автори. Писането за началата се мисли от възрожденците като сакрален акт; самата историята като текст съдържа в себе си потенциалната възможност да повтаря, да припомня, да функционира като ритуал.

Последната, четвърта глава, **„Идеята за славянската взаимност като синтез на Възраждането”**, отваря поредица от въпроси, сред които основните са свързани с питането на какво се дължи изключителният притегателен потенциал на славянската идея, кои са съмишлениците и съответно другите, враговете. В чешка среда славизмът е пряко свързан със съзнанието, че чехите са „малък” народ, а „малкият” народ би могъл ефективно да подхрани самочувствието, емоциите и въображението си, разпознавайки се като органична част от „голямата” славянска общност. Само чрез представата за целокупното славянство би могло да се противостои на могъщия немски враг. Това обяснява и изключителната привлекателност на идеите на Хердер.

Първа подглава, *„Славянската идея – между интуицията и интелекта”*, разглежда зараждането на представата за колективна принадлежност и цел като индикация за степента на национална осъзнатост. Изведена е тезата, че в чешка среда мисленето за патриотизма придобива истинска дълбочина едва в онзи момент, в който правата и изборът на всеки член на общността започват да се съобразяват (и дори подчиняват) на колективния интерес.

През 70-те години чешката идентичност се подхранва от съзнанието за принадлежност към обемната, многобройна, териториално обширна и многонационална славянска общност. На този етап сходствата все още не се конкретизират; става въпрос по-скоро за отявлено емоционална конструкция, която впоследствие се превръща в здрава основа за патриотичното въображение. Национално креативен потенциал славянската идея придобива едва тогава, когато надскача опростеното

констатиране на факти. На този етап обаче тя остава на нивото на индивидуалното убеждение и се очертава по-скоро като пасивна биологично-лингвистична конструкция и все още не се възприема през призмата на културната близост.

От 70-те години датира и първичната съпротива срещу чуждото и чужденеца, ескалираща през следващите десетилетия до национална омраза. Чужденецът се осмисля като несъвместим с народното тяло елемент, чийто манталитет по никакъв начин не би могъл да се синхронизира с този на мнозинството. Нетърпимостта към различния тук е видяна като една от негативните изяви на национализма, чиято основна цел е нравите, езикът, светоусещането и, разбира се, кръвта да се запазят чисти (Таборски, Пелцъл). Затова стрелите на възрожденците са насочени срещу подражанието не само в бита, но и на емоционалността и езика на чужденците. В чешка среда на този етап ксенофобията се стеснява до германофобия. През следващите десетилетия именно страхът от немците ще породи първоначално отбранителния, а след това и отявлено агресивния тон на Чешкото възраждане. В някои случаи дори антинемските настроения се пренасят не от миналото върху настоящето, както би било логично да се очаква, а точно обратното – съвремието започва да се проектира върху миналото (Войт, Пелцъл).

Въпреки че интересът към историята и езика на славяните през 80-те години постепенно се засилва (Дурих, Добровски, Войт, Пелцъл и др.), все още не би могло да се говори за разширяване на влиянието на славянската идея; по-скоро се променя посоката на това влияние – ако до този момент славянската общност се мисли по-скоро през призмата на патетиката, то през 80-те години вече става въпрос за начало на научното проучване на славянския свят (Добровски). На този етап чешките патриоти проявяват особена чувствителност към всеки опит за усъмняване на езиковата и етническа близост между славяните. Бидейки пределно емоционален, чешкият възрожденски патриотизъм не се мотивира толкова от фактите,

колкото от тяхната често силно преувеличена интерпретация. Затова отнемането на езика не се възприема нито като административна реформа, нито само като посегателство върху културната отличителност, а директно като опит за насилствено заличаване на националната идентичност. Като краен резултат обаче езиковото унифициране на империята оказва върху чешката национална идея положителен ефект – тя не само пробужда, подхранва и задълбочава съществуващите още от периода на барока патриотични идентификации, но и поражда нови, свързани вече с икономиката, политиката, културата, образованието.

В тази атмосфера донякъде неочаквано и въпреки съзнанието за общия за чехите и словаците враг, през 90-те години вътре в самата славянска общност постепенно се зараждат определени центробежни нагласи, характерни главно за словаците. Показателни в това отношение са териториалните граници на езика, които очертават чехите (Добровски налага схващането, че на чешки говорят чехите, моравците и словаците) и съответно словаците (Фандли третира словаците като пълноправен славянски народ). Все пак трябва да се признае, че и при чешките възрожденци се усеща, макар и в значително по-слаба степен отколкото при словаците, известен скептицизъм по отношение на чешко-словашкото единство. Очевидно геополитическите граници все още остават решаващи, а близостта между чехите и словаците се очертава по-скоро като пожелано общо битие, което обаче не намира основания в реалността.

През 90-те години успоредно на нарастващата популярност на славянската идея се задълбочават и интересът към Русия (Крамериус, Рулик, Дурих, Добровски). Възхитата от войнската слава и чест на русите изпълва с дълбок емоционален заряд чешкото славянофилство.

Втора подглава, *„Славянската взаимност и идеологията на Възраждането”*, се съсредоточава върху промените в интензитета, функцията, обхвата и съдържанието на славянската идея под влияние на Хердер. На този етап в чешка среда продължават да доминират

русофилските настроения. По отношение на Русия с особен патос се подчертават както реалните геополитически факти (обширни територии, военни победи, величаво минало), така и фактори от емоционалния (войнската сила и чест), биологичния (кръвното родство) и културния (езикова близост) ред. Адмирациите на чехите, възприемащи Русия като емблема на славянската сила, изглеждат напълно очаквани. По аналогичен начин слабостта на родния чешки език се компенсира от съвършенството на славянския език. Идентична е ситуацията и с представата за народа: различните славянски народи не се третират като самостоятелни национални цялости, а като етнически общности в рамките на целокупното славянство, което, обединено в един славянски народ, наброява между шестдесет и седемдесет милиона. Подобно разбиране без съмнение отразява чисто психологическата необходимост да се защити възприеманият като „малък“ и безгласен чешки сегмент от нарастващата сила и агресия на немския враг.

Променената политическа и културна ситуация в началото на XIX век се оказва ключово условие, способстващо разпространението на идеите на Хердер в чешка среда. Хердеровата визия за историческото послание на славяните, за бъдещето, което им принадлежи, и за окаяното им положение в настоящето се възприема през призмата на християнството и по-конкретно на убеждението, че „последните ще станат първи“. В резултат на победите на Русия пророчеството на Хердер, че славяните ще възродят „старата си слава“, започва да придобива за чешките възрожденци все по-конкретни и по-реалистични очертания. На този етап възхитата от руското могъщество (М. С. Патърчка, Й. Фричай, Й. Юнгман, А. Марек, М. М. З. Полак, В. А. Свобода, Я. Н. Щепанек) е характерна за почти всички славяни (с изключение на поляците). В противовес на крайния неготивен полюс е изведен Наполеон, а Наполеоновите войни са представяни като ескалация на славянско-френската ненавист. Преминаването на руските войски през Чехия изиграва много важна идеологическа роля – чрез езика

се потвърждава в практиката само научно доказваната до този момент идея за близост между славяните. Овладяни от идеалистичните представи за руската сила, величие и любов, сред чехите се заражда убеждението, че руският цар управлява справедливо, а да се живее заедно с русите е най-голямото възможно щастие. Подобен тип русофилството изглежда в много висока степен наивно и фиксира начина, по който славянската идея се нагажда към конкретните социални и политически условия.

От началото на XIX век датира и осмислянето на идеята за славянската взаимност в плана на прагматиката (Пухмайер, Юнгман, Марек). Литературата и политиката започват да се възприемат като неразривно свързани. Песимизмът и страховете, че славяните ще изчезнат от лицето на земята, се преодоляват чрез натрапчивото подчертаване на многобройността им, на тяхното величаво минало, на издръжливостта им и на славянската взаимопомощ. Юнгман например с лекота жертва националното тяло в името на непобедимата славянска общност. При него дори не става въпрос само за културно взаимодействие с русите, а за постигане на национално и политическо единство.

Ако Юнгман еднозначно се откроява като най-радикалният проруски и антинемски настроен чешки патриот, на противоположния полюс би следвало да се положи Болцано, според когото най-важната задача на днешния ден е да се преодолеят конфликтите между чехи и немци. Авторът си поставя една безспорно висока цел; средствата за постигането ѝ обаче са безвъзвратно остарели. Подобна утопична представа, съобразно която чехи и немци биха могли да се слоят, да споделят общи идеали, мисли и чувства, по никакъв начин не отговаря на реалните потребности и амбиции на двата народа, всеки от които на този етап е насочил усилията си към открояването и удържането на собствената си отличителност.

През второто десетилетие на XIX век напрежението между чехи и немци придобива и социален нюанс (Юнгман, Й. М. Лудвик, Рутенкранц, Марек). Причините за националната омраза се търсят далеч в историята.

Антинемските нагласи и характерната за съвремието борбеност прониква и в Краловедворския и Зеленохорския ръкопис. Въпреки че омразата към немците не е новост в чешка среда, през 20-те години на XIX век чешките патриоти видимо се радикализират.

Идеята за славянската взаимност и нейният интегриращ ефект кристализира едва в програмата на Колар. Славизмът на Колар от първото издание на „Дъщерята на Славия” (Slávy dcera, 1824), от двете му проповеди „За изключителните качества на славянския народ” (O dobrých vlastnostech národa slovanského, 1822), изхождащи директно от идеите на Хердер, и предимно написаната на немски „За литературната взаимност...” (O literárnej vzájomnosti..., 1837) притежава някои напълно нови елементи. На първо място се откроява изключителната емоционалност и елегичност, с която се изживява изчезването на някогашните славяни. От мрачното минало обаче погледът се пренасочва към светлото бъдеще, което очаква славяните, към вярата, че истината и справедливостта ще възтържествуват. Вторият източник, подхранващ славизма на Колар, е директно свързан с немците, които авторът обвинява не само в престъпление срещу славяните, а срещу цялото човечество. Колар не възприема конкретния народ като затворена и самодостатъчна общност, а като част от човечеството. Точно затова достойнството, свободата и моралът са не само общочовешки, но и конкретно славянски духовни категории.

По аналогичен начин представата за родината при Колар не се свързва с конкретни територии, а придобива духовни очертания. По този начин – чрез духовното – родината на поета запазва своята цялост. Коларовата представа за отечеството на практика съвместява традицията, съобразно която родината притежава конкретни материални характеристики, но добавя и новото патетично-емоционално възприемане, което, бидейки дълбоко свързано с духа, не би могло да се отнеме. Извеждайки по отношение на нацията обективни (еднаква кръв, език, нрави, родина) и субективни (единство на мисълта и волята) детерминанти

и приемайки идеята на Хердер, че славяните са млад народ, комуто принадлежи бъдещето, поетът изработва своя собствена представа за историческата мисия и избранничеството на чехите. Тази историческа мисия той не конкретизира, но е убеден, че е предопределена свише. Вероятно воден от дълбоката си религиозност, Колар свързва националната мисъл, патриотичните чувства и славянската идея с вярата.

По отношение на идеята за славянската взаимност поколението от първата четвърт на XIX век все още възприема обединението на всички славяни като продължителен във времето процес. На този етап надеждите на чешките и словашките патриоти са насочени по-скоро към сливането на чехите със словаците, което изглежда значително по-реалистично. В този смисъл донякъде изненадващо Коларовата идея всъщност се оказва в доста напрегната ситуация още с появата си, причината за което се корени в опитите да се очертаят контурите на словашката етническа идентичност и на словашкия език и литература. Чехите от своя страна също не се отнасят с особен респект към мислената като периферна словашка култура. Очевидно още през Възраждането се чуват първите словашки гласове срещу чешко-словашкото (на този етап езиково, а след това и държавно) единство, отразяващи страха, че съвместното съществуване неминуемо ще доведе до асимилацията на по-малкия словашки от по-големия чешки етнически елемент.

Емблематична със своята противоречивост по отношение на словашкия въпрос е позицията на Шафарик: от една страна той отделя словашкия език като равноправен на останалите, но от друга страна отхвърля опитите за неговото нормативизиране. Като цяло се налага изводът, че Шафарик не третира чешко-словашкото книжовно единство като етническо и езиково, а по-скоро като прагматично и исторически мотивирано. В този смисъл не смята това единство за вечно и непроменимо, напротив.

В дисертацията именно идеята за славянската (в частност чешко-словашката) взаимност е видяна и като обобщение на вътрешната конфликтност на възрожденските представи. С нейната поява се очертават противоречията дори в рамките на едно и също поколение поети и учени, които на теория заявяват общи амбиции, но в практиката поведението им често изглежда неправолинейно и дори нелогично.

В *заклучението* на дисертацията е направен опит да се обобщи не само Ранното възраждане, но и възрожденският период като цяло.

Смисълът, съдържанието, характерът и задачите на Чешкото възраждане тук са разгледани като тясно свързани с доминиращите количествено и културно немци. Съзнанието за упадък и комплексът за малоценност мотивират и специфичната национална политика на чехите, ориентирана най-общо в две, при това на пръв поглед противоречиви посоки: от една страна усилията са насочени към политическото, икономическото и културното еманципиране от немците; от друга страна към приобщаването/асимилирането на мисления като по-слаб словашки етнически елемент. Именно в усилието да се докаже величието и славата на старите чехи прозира типичната за възрожденците представа за чешкия народ като „малък”. Затова през Възраждането се извеждат както материалните, така и духовните знаци на чешката идентичност, а зачленяването към славянския свят предлага възможност да се компенсира културният и политически недостиг.

За да бъде възприеман обаче един народ като пълноправна цялост, той трябва да бъде социално структуриран, йерархизиран, като при това не би следвало да се откриват незапълнени стъпала по йерархичната стълбица. Това е и следващата задача на възрожденските патриоти. Отчитайки социалните асиметрии и проблемите, които те пораждат, чешките възрожденци насочват усилията си към изграждането, структурирането и обединението на националния колектив, тъй като само

той би могъл да приведе в ход патриотичния идеал, да го превърне в национално движение.

Не е изненадващ и фактът, че една от най-коментирани теми през Възраждането е тази за кръвта, земята, родината. Основанията тук са колкото исторически и географски, толкова и психологически – един народ би могъл да стане историчен и да твори история само тогава, когато обитава конкретна територия, възприемана като общ дом, отечество, притежаващо свое минало, свои светци-пазители и герои, свои природни богатства, будещи преклонение и възхищение. И ако в началото на Възраждането земята се свързва конкретно с дома, то в края на периода тя придобива предимно духовно и емоционално значение, осмисля се като идеал, като майка, като родина.

Преформулирането на представите за народ, родина, произход, памет и история в чешка среда е тясно свързано и зависимо от езика. Възраждането настоява върху родния, майчиния език, като при това разпознава като еднакво важни и двата сегмента в словосъчетанието – този на майчинството и този на езика. Темата за езика съвместява в себе си пределната емоционалност и заявената рационалност на Възраждането. В плана на емоциите езикът се възприема знак за родовите връзки, за наследствеността, за съхранения дух, за континуитета на нацията. В плана на научното познание лексикалното и стилово му богатство се разчитат като доказателство за мисловна цялост, завършеност и пълнота.

Не на последно място езиковата граница е и границата с другия, с врага. В езика е съхранена историческата и културната памет. Той е самата памет. В него възрожденецът открива свидетелствата за величието на миналото, за смелостта и благородството на старите чехи. Тук се корени и патосът на възрожденската историография като цяло. Езикът и историята се оказват най-ефективните средства за повдигането на националното самочувствие. Чрез тях нацията се осмисля като субект със свой собствен безсмъртен дух, характер и съдба.

Справка за научните приноси на дисертационния труд

1. Дисертационният труд се насочва към изследването на сравнително слабо проучена в българска среда проблематика, свързана с периода на Ранното чешко възраждане.
2. Трудът извършва цялостен прочит на процесите и явленията в контекста на Ранното чешко възраждане. Самите явления се разглеждат в тяхната взаимна свързаност и процесуалност, което в някои случаи води до привличането на общославянския контекст.
3. Трудът в голямата си част анализира не само канонични автори и текстове, но и такива, които рядко попадат в изследователското поле не само в българска, но и в чешка среда.
4. Проследен е литературният и публицистичен отглас на реални исторически лица и събития, които много рядко са обект на внимание дори в чешка среда, а малкото налични коментари остават на равнището на констатацията.
5. Дисертационният труд предлага добра основа за изследване на механизмите, съобразно които чешките възрожденски митове се реактуализират днес.

Списък на публикациите по темата на дисертационния труд

Чешките и българските преводи от периода на Възраждането. В: сб. *Studia balcanica bohemo-slovaca V.* Brno, 2002, с.

Езикови и културни стратегии на Чешкото възраждане. В: Фигури на автора. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на професор Боян Биолчев. УИ „Св. Климент Охридски”. София, 2002, с.

Златото в/на историята. В: сб. Реторики на паметта. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на професор Иван Павлов. УИ „Св. Климент Охридски”. София, 2005, 403-409.

Аргументите на литературната история. В: сб. Чешко-български колоквиум. Научни трудове на Пловдивския университет. Том 43, кн. 1 – Филология, сб. Б. УИ „Паисий Хилендарски”. Пловдив, 2005, с. 129-138.

Представи за държавността в литературата на чешкия барок. В: сб. Истина, мистификация, лъжа в славянските езици и литератури. Сборник от Десетите национални славистични четения (под печат)

Чешкото възраждане – терминология и периодизация. В: сп. *Хомо бохемикус* (под печат)

Езикът като възрожденски сюжет. В: сп. *Хомо бохемикус* (под печат)

Образи на Русия и Франция в чешката литература от края на XVIII и началото на XIX век. В: сб. Българската бохемистика днес. Сборник от Национална научна конференция, поведена на 21-22.10.2011 г. (под печат)